

DZIEJE BRACTWA SZKAPLERZA ŚWIĘTEGO PRZY KOŚCIELE OO. KARMEELITÓW W KRAKOWIE NA PIASKU DO KOŃCA XVII WIEKU

Studium niniejsze jest próbą historycznego odtworzenia procesu powstania i rozwoju jednego spośród bractw krakowskich. Bractwo Szkaplerza św. przy kościele OO. Karmelitów w Krakowie na Piasku nie posiada dotychczas opracowania. Pewne wzmianki o nim w literaturze współczesnej są nieściśle i bez pokrycia źródłowego. Dlatego przy opracowaniu tego zagadnienia posłużono się w zasadzie materiałem archiwalnym dotychczas nie wykorzystanym. Podstawowymi pozycjami są tutaj zachowane dokumenty i księgi tego bractwa z XVII i XVIII w. Na szczególną uwagę zasługują dokumenty pergaminowe, wydane przez władze duchowne w formie statutów i przywilejów z lat 1608, 1660, 1669 i 1679, następnie księgi wpisowe z XVII w., księgi dochodów i rozchodów oraz księgi dotyczące fundacji. Dalszymi źródłami są księgi ławnicze z Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Krakowie i niektóre wizytacje biskupie z Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie. Ze źródeł drukowanych cenne są pozycje z XVII w., które zawierają ogólne wiadomości o bractwie szkaplerznym. Do nich zaliczyć należy: Ł. Wojtowiusa, *Sumariusz* z r. 1604, J. Duracza, *Pobudka* z r. 1610, B. Hoitiusa, *Postanowienia* z r. 1622 i inne. Oprócz źródeł korzystano z szeregu opracowań, które dotyczą zagadnień związanych z Krakowem, a pośrednio także z wymienionym bractwem.

Obszerny temat zacieśniono do końca XVII w. Zacieśnienie to dyktowały częściowo źródła, szczególnie zaś problematyka, zamykająca w sobie pewną całość pod względem rozwojowym bractwa. Okres ten nie jest pozbawiony aktualności, ponieważ jego rola wywarła pewien wpływ na kształtowanie się bractwa w następnych stuleciach. Późniejsze wieki, ze względu na różnorodność problematyki w tym zakresie wymagają osobnego opracowania.

W całości opracowania zwrócono uwagę na kilka zagadnień jak: geneza i rozwój bractwa Szkaplerza św. w Kościele powszechnym, w Polsce, a zwłaszcza przy kościele OO. Karmelitów w Krakowie na Piasku; następnie struktura organizacyjna bractwa i jego podstawy gospodarczo-społeczne łącznie z rekrutacją członków. Zagadnienie życia i działalności religijno-społecznej tego bractwa wyłączono ze względu na objętość niniejszego artykułu¹.

¹ Zagadnienie to zawarte jest w IV części pracy magisterskiej, z której opracowano niniejszy artykuł.

Należy wprowadzić zastrzeżenie, że praca ta ma charakter materiałowy. Trudno tu nawet mówić o wyczerpaniu tematu, skoro występują braki w samych materiałach źródłowych jak również w materiałach porównawczych. Stanowi ona raczej próbę naświetlenia wewnętrznego życia kościelnego skupionego w rozmaitych związkach charakterystycznych dla uspołecznionego życia religijnego owej epoki.

GENEZA I ROZWÓJ BRACTWA SZKAPLERZA ŚW.

Instytucję społeczną noszącą nazwę bractwo (*confraternitas, congregatio, sodalitas*) najogólniej definiuje się jako zgromadzenie albo stowarzyszenie katolików związane w celach religijnych lub dobroczynnych i potwierdzone przez Kościół². Pomijając szczegółową charakterystykę ewolucji tego rodzaju grup społecznych³, należy zaznaczyć, że najintensywniejszy rozwój bractw i stowarzyszeń religijnych przypada na w. XIII i XIV⁴. Ówczesna duża różnorodność bractw tłumaczy się wielorakością celów, jakie poszczególne stowarzyszenia zamierały osiągnąć. Cele te były dyktowane potrzebą chwili i skupiały się wówczas na szczególnym kulcie czy to Boga, czy też Najśw. Maryi Panny lub świętych, bądź też na praktykowaniu pokuty, miłości bliźniego, obowiązku walki zbrojnej z herezją, na obronie wolności Kościoła itp.⁵ Spomiędzy najróżnorodniejszych stowarzyszeń religijnych wyróżniają się ilościowo bractwa poświęcone czci Matki Bożej. Wprawdzie większość ich powstała w czasach nowożytnych, są jednak bractwa maryjne, które wywodzą swój początek ze średniowiecza⁶.

² S. (Stanisław) Ch. (Chodyński), *Bractwo*, W: *Encyklopedia kościelna*. Wyd. M. Nowodworski, t. II, s. 551.

³ Początków tego rodzaju ugrupowań należy szukać w starożytności chrześcijańskiej, dla których wzorem były niewątpliwie stowarzyszenia rzymskie. Kornemann, *Collegium*. W: *Real Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, Pauly — Wissowa, Reiche I, t. IV, 380 i 382. — Już w pierwszych wiekach istnienia Kościoła pojawiły się stowarzyszenia o charakterze religijnym, których liczba z biegiem wieków stale się powiększała. Literatura na ten temat: F. Beringer — A. Steiner, *Les Indulgences, leur nature et leur usage*, Paris 1925, t. II, s. 2; H. Leclercq, *Confrérie*, W: *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, t. III, 2553 n.; Seraphinus de Angelis, *De Fidelium Associationibus*, Neapoli 1959, t. I, s. 1 n.

⁴ G. Le Bras, *Les confréries; Problèmes et propositions*, „Revue historique de droit français et étranger”, 18—19 (1940—1941) 324.

⁵ E. Jombart, *Associations pieuses*, W: *Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique. Doctrine et histoire*, t. I, 1029.

⁶ Seraphinus de Angelis wylicza i opisuje 37 stowarzyszeń maryjnych, które powstawały na przestrzeni czasowej od XI w. aż po obecne czasy. Do najwcześniejszych stowarzyszeń tego rodzaju należy bractwo Bożej Rodzicielki w Kolonii, wspomniane już w roku 1060; bractwo maryjne w Rzymie (pod nazwą „Companie de Racomandati di Madonna S. Maria”), ustanowione w r. 1264 przez 12 rycerzy, bractwo NMP z Monseratu (y Real Confradia de Nuestra Senora de Monserat), bractwo od wykupu niewolników (B. M. V. de Mercede), Siedmiu Boleści (Septem Dolorum

Do tych ostatnich należy także bractwo Najświętszej Maryi Panny z góry Karmelu albo inaczej bractwo Szkaplerza świętego⁷.

Początek tego bractwa przypadający na połowę XIII w. jest związany z obietnicą Matki Najświętszej⁸, daną generałowi Zakonu św. Szymonowi Stock (ur. w r. 1165, zm. w r. 1265) przez Szkaplerz św. i z przywilejem sobotnim⁹. W nich zawiera się istotna forma kultu maryjnego, głoszonego i rozpowszechnianego przez zakon karmelitów. Ma to dla bractwa szkaplerznego o tyle ważne znaczenie, że poprzez ściśle jego powiązanie z zakonem karmelitów oraz jego historią uzależniony jest do pewnego stopnia jego rozwój. Zakon karmelitów rozwijał się bardzo szybko na terenie Europy. Klasztory powstawały na ogół w dużych miastach, jak: Cambridge (1249), Oxford (1253), Paryż (1254), Kolonia (1256), Bolonia (1260), Trewir (1268), Moguncja (1288) i inne¹⁰. W ślad za tymi ośrodkami postępował rozwój bractwa. Według *Cronica Carmelitana* (wyd. 1595 r.), w Anglii — zarówno magnaci jak i lud prosty — przyjmowali szkaplerz i wpisywali się do bractwa¹¹. O Francji istnieją tylko ogólne wzmianki, że bractwo

B. M. V.), M. B. Dobrej Rady (Pia Unio B. M. V. de Bono Consilio). Por. S. de Angelis, op. cit., t. II, s. 119—206.

⁷ Tytuł „Bracia N. M. P. z Góry Karmelu” pochodzi ze średniowiecza. Potwierdził go Grzegorz XIII w r. 1577 i Klemens X w r. 1673. *Bullarium Carmelitanum*, ed. Monsignani, Romae 1717, t. II, s. 196 i 597. — Szkaplerz (*vestis scapularis, scapulae*) w dosłownym tłumaczeniu oznacza suknię na barki, składającą się z dwóch prostokątnych kawałków sukna z otworem na głowę. Taki szkaplerz przepisał św. Benedykt swym uczniom i braciom dla ochrony sukni zakonnej przy pracy. Z czasem szkaplerz stał się znakiem, symbolem. Rozróżnia się dwa rodzaje szkaplerzy: duży i mały; por. art. *Scapulaire*, W: *Dictionnaire de Théologie Catholique*, t. XIV, kol. 1245 n.; W. Adamski, *O szkaplerzach św.*, Poznań 1915, s. 46—75.

⁸ Tradycja przekazała datę objawienia 16 lipca 1251. Obietnica jest następująca: „ktokolwiek będzie pobożnie nosił Jej zamię — szkaplerz i nim odziany opuści ten świat, nie zazna ognia wiecznego”. B. F. M. Xiberta, *De Visione Sancti Simonis Stock*, Romae 1950, s. 31 n., por. A. M. Urbanowski, *Dokumenty historyczne dotyczące szkaplerza karmelitańskiego*, „Głos Karmelu”, 20 (1951) 163—171.

⁹ Treść przywileju sobotniego (*Bulla Sabbatina*) ogłoszonego przez Jana XXII w r. 1322 według *Bullarium Carmelitanum* jest następująca: „Każdy składający profesję, jeżeli zachowa regułę nadaną przez sługę mego Alberta i wytrwa w świętym posłuszeństwie, ubóstwie i czystości, osiągnie zbawienie. Jeśliby zaś inni z pobożności przyłączyli się do tego Zakonu, przyjmując na znak tego święty habit (tj. szkaplerz), ja, Matka Łaski, w sobotę po ich śmierci zstąpię do czyśćca i tych, których tam zastanę, uwolnię i zaprowadzę ich na górę Świętego Żywota Wiecznego”. *Bull. Carm.*, t. I, s. 61. Nowsza literatura o przywileju sobotnim znajduje się u: G. Wessels, *De Privilegio Sabbatino*, „Analecta Ordinis Carmelitarum”, IV, 241—282; E. Esteve — J. Guarch, *La Orden del Carmen*, Madrid 1950, s. 113—133; O. Emil, *Przywilej sobotni szkaplerza karmelitańskiego*, „Głos Karmelu”, 20 (1951) 172—177.

¹⁰ R. Weninger, A. Hofmeister, *Karmeliten*, W: *Lexikon f. Theologie u. Kirche*, t. V (1933) 840 n.

¹¹ J. Falcon, *Cronica Carmelitana*, Piacenza 1595, s. 506 n., cyt. za Bessalduch, *Enciclopedia del Escapulario del Carmen*, Barcelona 1931, s. 136.

szkaplerzne doszło w tym kraju do bardzo dużego rozkwitu, zwłaszcza w XVI w.¹² Duży rozwój i popularność tego stowarzyszenia notuje się także na terenie Italii, zwłaszcza na Sycylii¹³, podobnie jest w Niemczech, Hiszpanii, Portugalii¹⁴. Spotyka się ciekawe wzmianki, że np. w Kolonii z powodu licznej przynależności do bractwa karmelitańskiego w każdą środę odbywał się targ na ryby dla tych, którzy zachowywali wstrzemięźliwość nakazaną statutami brackimi¹⁵.

Powyższe przykłady pozwalają na wyprowadzenie wniosku, że kult Szkaplerza św., zapoczątkowany przez Szymona Stock, rozszerzał się stosunkowo szybko w wielu krajach europejskich. Wprawdzie w w. XIV notatki o jego istnieniu tu i owdzie są jeszcze dość ogólne, ale już w w. XV są świadectwa o powszechnej tradycji przywilejów szkaplerza i jego stowarzyszenia. Znacznie większy rozrost tego bractwa obserwuje się w w. XVI, a przybiera on jeszcze na sile w następnym stuleciu. Bez wątpienia miała tutaj znaczenie konstytucja papieska Klemensa VIII *Quaecumque* z dnia 7 XII 1604 r.,¹⁶ dzięki której bractwo szkaplerzne (dotyczyło to również innych bractw) nie ograniczało się w swoim istnieniu tylko do kościołów karmelitańskich, ale mogło być również erygowane przy kościołach parafialnych. Nic więc dziwnego, że już na początku XVII w. zajmowało ono wśród innych bractw miejsce czołowe i potrafiło je sobie zapewnić na przestrzeni około 50 lat¹⁷.

Do Polski, bractwo Szkaplerza św. zawitało zapewne z zakonem karmelitów. Można przypuszczać, że przy najstarszych klasztorach karmelitańskich, jak: Kraków (1397), Poznań (1400), Bydgoszcz (ok. 1400) Jasło (1438), Gdańsk (1462) istniało wspomniane bractwo. Wydawałoby się dziwne, aby jakiś klasztor karmelitański, z którego działalnością łączy się ściśle troska o szerzenie kultu maryjnego poprzez szkaplerz, nie zakładał u siebie tego bractwa. Niestety na temat jego początkowego rozwoju w Polsce nic prawie powiedzieć nie można ze względu na brak źródeł. Luźne wzmianki, które mogłyby sugerować istnienie bractwa w tym okresie, nie zawsze mają potwierdzenie

¹² *Bull. Carm.*, t. I, s. 465; S. Besalduch, op. cit., s. 137.

¹³ W samej Piacenzy było zapisanych w księgach brackich ponad 10 tysięcy osób świeckich i duchownych. J. Falcon, op. cit., s. 506 n.; por. Besalduch, op. cit., s. 137.

¹⁴ Szczegóły i literaturę na ten temat podaje S. Besalduch, op. cit., s. 136 n.

¹⁵ J. Weiss — C. Freywilliger, *Maria Carmelitana, Coloniae 1643*, s. 198. — Podobny fakt miał mieć miejsce również w Neapolu. V. Hoppenbrouwers OC, *Devotio mariana in ordine fratrum B. M. V. de Monte Carmelo a mediis saeculo XVI usque ad finem saeculi XIX*, Romae 1960, s. 326.

¹⁶ *Bull. Carm.*, t. II, s. 326—330.

¹⁷ V. Hoppenbrouwers, op. cit., s. 321.

w faktach historycznych¹⁸. Pewien obraz rozwoju tego stowarzyszenia na ziemiach polskich zarysowuje się dopiero na początku XVII w. i z biegiem lat staje się on coraz wyraźniejszy. Odegrała tu dużą rolę wspomniana konstytucja Klemensa VIII z r. 1604. Poza tym do rozwoju bractwa szkaplerznego w w. XVII w Polsce przyczyniło się też niewątpliwie pojawienie się na naszych ziemiach karmelitów bosych, którzy również głosili kult Matki Boskiej Szkaplerznej i zakładali to bractwo¹⁹. Obserwuje się w XVII w. już nie tylko duże ożywienie i wzrost bractwa przy kościołach karmelitańskich, ale również przy kościołach parafialnych. Przykładem może być kościół parafialny Panny Maryi w Warszawie, gdzie w roku 1628 karmelici z Lipia za zgodą Ks. Macieja Łubińskiego, biskupa poznańskiego i na podstawie przywileju generała zakonu, wprowadzili kanonicznie bractwo Szkaplerza św.²⁰ Dokumenty Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie również dowodzą, że już w pierwszej połowie XVII w. wprowadzono bractwo do szeregu kościołów parafialnych diecezji krakowskiej, jak np.: w Lelowie, w Tarnowie przy kolegiacie, w Szynwałdzie k. Tarnowa, w Nowym Korczynie²¹. Znacznie więcej wzmianek o erygowaniu tego bractwa występuje w drugiej połowie XVII w., zalicza się do nich: Dobra k. Limanowej, Wielkie, Mokrzec k. Jędrzejowa, kościół prepozyturalny w Oświęcimiu, Sułoszowice, Rychwałd k. Żywca, Strzyżów nad Wisłokiem i szereg innych miejscowości²². Przykłady powyższe pozwalają przypuszczać,

¹⁸ Tak np. portrety z XVII w. fundatorów kościoła karmelitańskiego w Krakowie na Piasku — królowej Jadwigi (w kościele Bożego Ciała w Poznaniu) i Władysława Jagiełły (w krużganku klasztoru karmelitów w Krakowie na Piasku) przedstawiają ich w dużych, ozdobnych szkaplerzach karmelitańskich. Nie wiadomo bliżej, z jakich źródeł czerpał malarz te motywy. W innym wypadku, O. M. Dominik OSP w art. *Szkaplerz w życiu chrześcijanina*, „Głos Karmelu”, 20 (1951) 184 powołuje się na „Dyariusz wprowadzenia szkaplerza do kościoła Kanoników Regularnych w Pilicy dnia 21 listopada 1659 r.” przytacza wzmiankę rzekomo podaną przez Marcina Bielskiego, jakoby król Władysław Jagiełło uniknął śmierci od pioruna dzięki szkaplerzowi. Oczywiście wiadomość ta jest bezpodstawna. Por. *Kronika Marcina Bielskiego*, wyd. K. J. Turowskiego, Sanok 1856, t. I, s. 567.

¹⁹ Pod koniec XVI w. dokonał się podział karmelitów na tzw. „Trzewickowych” z dawną regułą (*regula antiquae observantiae*) i „Bosych”, przyjmujących reformę św. Teresy z Avili i św. Jana od Krzyża (*regula strictioris observantiae*).

²⁰ *Przywilej na szczęśliwą wieczność Bractwa Szkaplerza S. P. Maryi służący przez T. I. H. kapłana kościoła farnego Panny Maryi w Warszawie, Warszawa 1733*, s. 109 n.

²¹ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, *Acta Episcopalia*, t. 51 (1641) k. 92; t. 55 (1647) k. 225 i 627; t. 58 (1653) k. 497—484; t. 59 (1658) k. 279—292 i k. 321; t. 60 (1660) k. 463; t. 62 (1669) k. 272; *Visitatio Decanatus Tarnoviensis* (1665), s. 531—533.

²² Archiwum kurii Metrop. w Krakowie, *Acta Visitationis*, t. 16 (1707—1708), s. 90; t. 17 (1711), k. 148—149; t. 23 (1727—1742), s. 1210; t. 33 (1748), s. 91 i s. 154; t. 36 (1748), k. 40; t. 51 (1765), k. 92—99; t. 61 (1732), s. 1087

iz bractwo Szkaplerza św. znane było w XVII wieku w każdym dekanacie ówczesnej diecezji krakowskiej. Co więcej, ankieta rozesłana po Polsce w r. 1950 z okazji 700-lecia Szkaplerza św. wykazała, że prawie we wszystkich obecnych diecezjach naszego kraju tradycja kultu Matki Bożej Szkaplerznej jest bardzo dawna, a spośród około 140 Bractw Szkaplerznych rozsianych po całej Polsce bardzo wiele wywodzi swój początek w XVII stuleciu ²³.

POCZĄTKI BRACTWA SZKAPLERZA ŚW. PRZY KOŚCIELE OO. KARMELITÓW
W KRAKOWIE NA PIASKU

Od kiedy dokładnie istnieje bractwo Szkaplerza św. przy kościele piaskowym ²⁴, nie wiadomo. Karmelici przybyli do Krakowa z Czech w r. 1397. Kościół i klasztor fundacji królowej Jadwigi i Władysława Jagiełły ²⁵, w ciągu lat swego rozwoju dzielił losy, klęski i nieszczęścia, jakie dotykały Kraków. Po raz pierwszy kościół i klasztor spaliły się w r. 1587 podczas oblężenia Krakowa przez księcia Maksymiliana Austriackiego. Odbudowane po kilku latach, uległy powtórnie zagładzie w czasie najazdu szwedzkiego w r. 1655 ²⁶. Wszystkie najwcześniejsze skarby, zabytki kościoła i konwentu łącznie z wiadomościami o początkach bractwa szkaplerznego na Piasku uległy zniszczeniu lub zagubieniu. Z późniejszych dokumentów dowiadujemy się, że wojny, pożary a także herezje, jakie nawiedziły kraj, wyrządziły temu bractwu ogromne szkody ²⁷.

Odradzające się w XVII w. bractwo nosi w swoich oficjalnych księgach brackich nazwę „Arcybractwa Szkaplerza św.” ²⁸ Marcin

i s. 1098; Acta Visitationis Capitularis, t. 61 (1727), k. 180'; Acta Episcopalia t. 62 (1668); t. 63 (1671), k. 384 i 389, (i pod datą 26 czerwca 1682 r.); Acta Episcopalia T. K. Szaniewski Ep. Crac. II, k. 29—32; Archiwum Diecezjalne w Przemyślu, Nr 2091, Księga Arcybractwa, s. 12.

²³ Ankiety przeprowadzili oo. karmelici boski. Z zestawienia „Tytuły kościołów i odpusty” w szeregu diecezji Polski od r. 1918—1939, które sporządził w r. 1960 ks. prof. T. Długosz, również wynika, iż kult Matki Boskiej Szkaplerznej ma stosunkowo bogatą tradycję.

²⁴ Nazwa „Piasek” (*Arena, Arenae*) odnosi się do części przedmieścia Krakowa po stronie zachodniej, J. Długosz, *Liber beneficiorum*, t. III, s. 475 n.

²⁵ J. Długosz, op. cit.; Archiwum Państwowe w Krakowie (WAPKr), rkps 3329 „Apographum omnium privilegiorum conventus cracoviensis in Arenis”.

²⁶ B. A. Tomaszewski, *Dzieje klasztoru oo. karmelitów na Piasku w Krakowie*, Kraków 1954, s. 42 (maszynopis).

²⁷ Przez wspomniane klęski uległy zniszczeniu „Wszelki Capelle splendor, ołtarzów i obrazów, aparatów, nad to i same dobrego Rządu, Aktów codorocznych Elekcyj i chwalebnych ustaw księgi zagubiła” Archiwum prowincjalne oo. karmelitów w Krakowie na Piasku (APK), Księga Archiconfraterniej Bractwa Szkaplerza św. na Piasku, przy Krakowie... od 1674, k. 2.

²⁸ Arcybractwo cieszy się przywilejem agregacji innych pobożnych stowarzyszeń tego samego rodzaju i ustanowienia oraz komunikowania przy-

Charzewicz, prowincjał karmelitów w Polsce w dokumencie pergaminowym wydanym w r. 1669, zaznacza, że bractwo Szkaplerza św. w Krakowie, w myśl konstytucji Klemensa VIII z r. 1604, zostało formalnie odnowione i potwierdzone przez przywilej Wawrzyńca Drużyny (1608), prowincjała polskiego, ale istniało ono w Krakowie jeszcze przed wspomnianą konstytucją²⁹. Potwierdzeniem jego wcześniejszego istnienia jest wzmianka o przywileju Jana z Kazimierza, prowincjała, wydanym dla tego bractwa na pergaminie w r. 1555³⁰. Wiadomości z ubocznych źródeł dotyczące początków tej społeczności są bardzo zróżnicowane. Tak np. P. Pękalski pisząc o bractwach krakowskich twierdzi, że bractwo przy kościele na Piasku było zaprowadzone w r. 1393, tj. razem ze sprowadzeniem karmelitów do Krakowa. Rok ten — według niego — miał być wyszczególniony na obrazie N. Panny Maryi w kaplicy na Piasku³¹. Powyższa data, jak się okazuje, nie ma pokrycia historycznego. Karmelici przybyli do Krakowa kilka lat później (1397). Oczywiście, mogłaby to być tylko pomyłka kilku lat, ale autor nie przytacza źródła, skąd to zaczerpnął. Druga data powstania bractwa — rok 1509 — pamiętna rzekomo nadaniem przywilejów Stolicy Apostolskiej dla kaplicy brackiej na Piasku³², wydawałaby się mieć pewne uzasadnienie i potwierdzenie w aktach wizytacyjnych tejże kaplicy przez biskupa Załuskiego z r. 1748. Jest tam wspomniane między innymi, że bractwo szkaplerzne istnieje na Piasku więcej niż 200 lat³³. Jednak trudno się zgodzić na samą datę 1509 i tego rodzaju argumentację, skoro dopiero w r. 1643 bractwo rozpoczęło budowę własnej kaplicy, a przedtem posiadało tylko osobny ołtarz w kościele³⁴. Dalej J. Rogalski w książce pt. *Kościół na Piasku*, powołując się na J. Mączyńskiego (*Pamiętka z Krakowa*), twierdzi, że bractwo Szkaplerza św. powstało przy konwencji piaskowym w r. 1569³⁵. Te

wilejów. A. Borkowski, *De Confraternitatibus Ecclesiasticis*, Waszyngton 1918, s. 14 n. Warto zaznaczyć, że istnieje także tytuł „Arcybractwo ad honorem” bez prawa agregacji. Por. Ferrares, *Les Confrades y Congregaciones Ecclesiasticas*, nr 89, cyt. za A. Borkowski, op. cit., s. 15. W wypadku Arcybractwa „Archiconfraternitas” krakowskiego ze względu na występowanie w dokumentach terminu „Confraternitas” zagadnienie pozostaje do zbadania.

²⁹ APK, Dokument perg. z 1669 r., nr. 27; por. APK, Dok. perg. z 1608 r. nr 52.

³⁰ APK, Liber Inscriptionum Archiconfraternitatis S. Scapularis B. M. V., 1763, folio 1. Nie znamy treści tego przywileju.

³¹ P. Pękalski, *Bractwo w Krakowie*, W: *Pamiętnik Towarzystwa Dobroczynności Krakowskiego*, Kraków 1868, s. 58.

³² *Schematismus ord. fratrum beat. Virg. Mariae de M. Carmelo*, Kraków 1885, s. 15.

³³ *Hac Confraternitas ante Annos plus quam Ducentos in hoc loco [Piasek] vigeat...* AKM, A. Visitationis, t. 28 (1748), s. 722.

³⁴ APK, Incipit percepta Fabriki murowania kaplice Brackiej Szkaplerza na Piasku A. D. 1643; por. W. Włodarczyk, *Kościół Karmelitów na Piasku w Krakowie*, Kraków 1950, s. 50 (maszynopis).

³⁵ J. Rogalski, *Kościół na Piasku*, Kraków 1863, s. 119.

ostatnią datę wykluczają świadectwa oficjalnych dokumentów brackich wymienione poprzednio. Prócz tego z opisu J. Mączyńskiego wcale nie wynika, jakby bractwo przed r. 1569 nie istniało przy tym kościele³⁶. Zresztą poza nieścisłościami w powoływaniu się na innych autorów w obydwu wypadkach trudno doszukać się podstaw źródłowych. Powyższe trudności w ustaleniu czasu powołania do życia omawianego stowarzyszenia wynikają z braku pewnych źródeł, które poginęły. Różnorodność zaś dat o jego początkach wynika z braku dogłębnego studium dokumentów. U różnych autorów pojawiają się wzmianki o tzw. „bractwie węgierskim” albo „kaplicy węgierskiej”, istniejących w XV w. przy kościele piaskowym. I tak A. Essenwein w krótkim opisie tego kościoła wspomina, że w jednej z kaplic było „bractwo węgierskie”³⁷. Natomiast C. Wurzbach pisząc o tym samym kościele, powołuje się na jakiś stary dokument wspominający o „kaplicy węgierskiej”, w której miało istnieć bractwo³⁸. Podobne wypowiedzi znajdują się u J. Rogalskiego i u K. Pieradzkiej³⁹. Skoro tym starym tekstem, na który powołuje się Wurzbach, ma być prawdopodobnie testament z r. 1452 zamieszczony w *Acta Consilia Cracoviensia*, to po pierwsze wcale w nim nie ma mowy o bractwie węgierskim, lecz o bractwie w kaplicy węgierskiej (dosłowne brzmienie tekstu: *an dy Bruderschaft der ungarischen Kapellen alhy czu den barfussen*)⁴⁰, a po drugie z treści całego dokumentu wcale nie wynika pewność, że ta kaplica miała być w kościele karmelitów na Piasku. W rezultacie wzmianki powyższe, które mogłyby sugerować istnienie bractwa szkaplerznego, nie wnoszą niczego pozytywnego i trudno się na nie powoływać. Dokładnej źródłowej daty założenia bractwa piaskowego nie można podać. Nie wyklucza to jednak możliwości jego zaistnienia, chociaż może w niezbyt doskonałej formie organizacyjnej, równocześnie z założeniem klasztoru krakowskiego lub nieco później. Na starą tradycję tego bractwa wskazują wzmiankowane dokumenty z XVII w.⁴¹ Autor monografii o klasztorze piaskowym

³⁶ Por. J. Mączyński, *Pamiętka z Krakowa*, Kraków 1845, t. II, s. 239.

³⁷ *Bei der Kirche [Piasek] befand sich im XV Jahrhunderte eine ungarische Bruderschaft, die ihre eigene Kapelle hatte.* A. Essenwein, *Die Mittelalterlichen Kunstdenkmäler der Stadt Krakau*, Leipzig 1869, s. 123.

³⁸ C. Wurzbach, *Die Kirchen der Stadt Krakau*, Wien 1853, s. 303.

³⁹ J. Rogalski, op. cit., s. 43; K. Pieradzka, *Garbary, Przedmieście Krakowa (1353—1587)*, Kraków 1931 s. 49.

⁴⁰ WAPKr., *Acta cons. crac.*, nr 429, s. 54. — Wyrażenie *barfussen* może odnosić się równie dobrze do innego kościoła. Są np. wzmianki o istnieniu kaplicy węgierskiej przy kościele oo. franciszkanów w Krakowie. Por. WAPKr., *Księga Registrum Scabinorum Civitatis Cracoviensis 1431—1436*; także E. 23 (Teki Grabowskiego) s. 784; por. J. Muczowski, *Kościół św. Franciszka w Krakowie*, Kraków 1901, s. 7 i 27; S. Tomkiewicz, *Ulice i place Krakowa*, Kraków 1926, s. 75.

⁴¹ Wymowę swoją ma także cytowana relacja z wizytacji biskupa Załuskiego.

wyciąga również wniosek, że trudno przypuścić, aby pierwszy klasztor karmelitański w Polsce przez dłuższy okres czasu nie posiadał u siebie bractwa Szkaplerza św.⁴²

STRUKTURA ORGANIZACYJNA BRACTWA

a) Początek i rozwój ustawodawstwa. Najwcześniejsze zachowane statuty bractwa Szkaplerza św. w Krakowie pochodzą z początku XVII w.⁴³ Przy poszukiwaniu wcześniejszych statutów, z powodu zagubienia bezpośrednich źródeł, należałoby odwołać się do ogólnego rozwoju ustawodawstwa stowarzyszeń religijnych⁴⁴. Najogólniej można stwierdzić, że średniowieczne stowarzyszenia religijne cieszyły się dość szeroką autonomią. Ze strony Kościoła nie było narzuconego programu. Powstawanie statutów wpływało raczej ze swobodnej inicjatywy wiernych. Kontrola władzy kościelnej wkraczała dopiero wówczas, gdy w samych statutach zauważono błędne założenia lub poważne nadużycia⁴⁵. Zasadniczo przyjmuje się, że w skład statutów brackich, które mniej więcej we wszystkich bractwach są podobne, wchodzi: obrzęd uroczysty przy zapisywaniu wiernych, specjalny ubiór, nabożeństwa, procesje, zebrania w oznaczonych dniach roku itp.⁴⁶ O pierwotnym ustawodawstwie bractwa Szkaplerznego w Kościele, z którym można by porównać późniejsze statuty krakowskie, niewiele można się dowiedzieć⁴⁷. Trudność tkwi w tym, że istniały różne stowarzyszenia religijne pod patronatem i przy kościołach karmelitów. Niektóre z nich nie nosiły nawet nazwy bractw, jak np. *Scholae* albo *Disciplinae B. M. Virginis*, posiadały swoje odrębne cele, a potem włączały się do bractwa Szkaplerza św. i to nawet na prze-

⁴² W. Włodarczyk, op. cit., s. 50.

⁴³ APK, Dok. perg. nr 52; J. Duracz, *Pobudka do Bractwa i Confraterniej Szkaplerza św.*, Kraków 1610, s. 39—67.

⁴⁴ Badania ostatnich czasów nie wykazały statutów organizacyjnych bractw pochodzących sprzed 1000 r. Pojawiły się one w XI i XII w., lecz były ich bardzo mało. Właściwie dopiero XIII w. wraz z pełnym rozkwitem bractw zapoczątkował problematykę ustawodawczą i kształtowanie się statutów. Por. H. Durand, *Confrérie*, W: *Dictionnaire de droit canonique* (DDC), t. IV, kol. 146.

⁴⁵ Przykładem takiej interwencji są uchwały synodu w Bordeaux z r. 1255, w którym mocno napiętnowano nadużycia przejawiające się w statutach niektórych bractw, J. D. Mansi, *Sacrorum Consiliorum nova et amplissima collectio*, Consilium Burdigalense 1255, s. 29, t. 23, col. 865—866; *Patrologiae cursus completus*, series Latina, ed. Migne, t. 125, 777—778.

⁴⁶ A. Borkowski, op. cit., s. 19; H. Durand, *Confrérie*, DDC, t. IV, 144 n.

⁴⁷ Statuty bolońskie z r. 1280 zawarte w Liber ordinationum Confraternitatis B. M. V. de Monte Carmelo dotyczą, wbrew sugestii tytułu, tylko spraw administracyjnych, a właściwe statuty miały się znajdować w osobnej księdze (*Libro per li capitoli*), która później zaginęła. „*Analecta Ord. Carm.*, III—IV (1911) 245; por. E. Magennis, *The Scapular and some critics*, Romae 1914, s. 112—117.

łomie XVI i XVII w.⁴⁸ Poza tym sama nazwa *confraternitas beatæ M. Virginis de Monte Carmelo*, jakkolwiek występowała bardzo wcześnie, często używana była zamiennie na oznaczenie tak bractwa, jak również i trzeciego zakonu karmelitańskiego, zwłaszcza przed erekcją prawną tego ostatniego⁴⁹. Wreszcie pierwotne znaczenie słowa „bractwo” często wskazywało na uczestnictwo osób świeckich, zwykle dobrodziejów, w dobrach duchowych zakonu⁵⁰. Z pewnością tego rodzaju przykładem jest dokument z r. 1411, w którym „generał zakonu N. M. P. z Góry Karmelu przyjął do bractwa zakonu” radców krakowskich i notariusza imieniem Szymon⁵¹. Powyższe przykłady dają pewien mały wycinek obrazu, jak początkowo ramy ustawodawstwa bractwa ulegały powolnej ewolucji. Obserwuje się pierwszy szczyt tego rozwoju w w. XIII. Potem intensywność ta maleje i znów drugi szczyt daje się zauważyć w w. XVI. Zapewne wpłynęła na to sytuacja podobna jak w średniowieczu. Nowe herezje zagroziły katolicyzmowi w różnych krajach. Władze kościelne w obronie wiary i w walce z tymi herezjami posługiwały się także stowarzyszeniami religijnymi. W tym celu powoływano do życia nowe bractwa i ożywiano już istniejące poprzez liczne przywileje, które z kolei powodowały rozrost ich statutów. Wielkie starania i ubiegania się o przywileje i publiczne ich ogłaszanie⁵² doprowadziło w rezultacie, podobnie jak w wiekach średnich, do pewnych przerostów i nadużyć w organizacji bractw. Toteż Klemens VIII nadał w początku XVII w. wspomnianą już konstytucją *Quaecumquæ* temu rozwojowi jednolitą i równocześnie korygującą formę prawną. Konstytucja ta m. in. pozwala na erygowanie w jednym miejscu tylko jednego bractwa tego samego rodzaju i celu. Bez zgody ordynariusza nie można było również erygować żadnego bractwa, nawet przy kościele zakonnym. Ordynariusz miał też prawo badania i zatwierdzania statutów bractwa⁵³.

Zachowane statuty bractwa szkaplerznego w Krakowie pochodzą właśnie z okresu po konstytucji Klemensa VIII. Najwcześniejsze z nich,

⁴⁸ V. Hoppenbrouwers, op. cit., s. 233 i 322.

⁴⁹ Erekcja prawna trzeciego zakonu karm. nastąpiła w r. 1473; *Bull. Carm.*, t. I, s. 370 n.; por. T. M. Navarro, *Tertii Carmelitici Saecularis ordinis, historico-iuridica evolutio*, Romae 1960, s. 14.

⁵⁰ Najstarsze rytuały zakonne zawierają przepisy o sposobie przyjmowania do uczestnictwa w dobrach duchowych zakonu, np. Rytuał Zak. Karm. z XIII w. wydał Patrick od S. Józefa, Tamines 1912, s. 61; por. *Constitutiones* z 1281, „*Analecta Ord. Carm.*”, 15 (1950) 237; *Constitutiones* z r. 1294, „*Analecta Ord. Carm.*”, 18 (1953) 164.

⁵¹ *Bibl. Jagiell. kod. pap.* 5357, vol. 3; Podobne przykłady z Pizy, por. Caioli, *Il Carmino di Piza*, „*Carmelus*”, 3 (1956) 140; inne Eugenius a S. Joseph, *De confraternitate nostra*, „*Analecta Ord. Carm. Disc.*”, IV (1929—1930) 185—191.

⁵² *Acta Cap. Generalium*, I, 472 i II, 34 i 48; por. *Bull. Carm.* II—III, pod słowo *Indulgentiae*.

⁵³ P. Gasparri, *Fontes*, t. I, nr 192.

zawarte w 20 artykułach w formie przywileju, uchwalił Wawrzyniec Drużyn, prowincjał, wraz z definitorem na kapitule prowincjalnej w Krakowie dnia 21 VI 1608 r.⁵⁴ Przywilej ten potwierdził w r. 1633 O. Barra, komisarz, wizytator i reformator prowincji polskiej⁵⁵. Statuty te w ogólnym ujęciu dotyczą takich zagadnień, jak: kierownictwo bractwa ze strony zakonu i samych członków (art. 1—4), obowiązki i ćwiczenia religijne zarówno wewnątrz kościoła, jak i poza nim (art. 5—12, 14 i 15), wreszcie administracja oraz związane z tym dochody i rozchody (art. 16—20). W dwa lata później ukazują się drukiem statuty brackie wydane przez J. Duracza. Całość strony organizacyjnej bractwa autor podzielił na osiem rozdziałów, w których porusza szczegółowo konieczność kierownictwa, duchowych i moralnych kwalifikacji kandydatów na przełożonych oraz prawa i obowiązki członków bractwa⁵⁶. Duracz nadał tym statutom pewien charakter ogólny, niemniej z treści ich wynika, że były to statuty bractwa krakowskiego, którymi się ono wówczas kierowało. Z biegiem czasu wprowadzono do nich pewne małe dodatki zaczerpnięte z bliżej nieokreślonego źródła⁵⁷. Po najeździe szwedzkim występują dalsze uzupełnienia ustaw wprowadzone przez prowincjała M. Stońskiego i przeorów krakowskich M. Charzewicza i E. Szablowskiego. Zwrócenie w nich większej uwagi na zagadnienia gospodarcze i administracyjne wynikało zapewne z ogólnego wyniszczenia kraju i zubożenia społeczeństwa. Świadczą o tym *Uchwały i Ustawy Archiconfraterniej* zawarte w oficjalnych księgach brackich z drugiej połowy XVII w.⁵⁸ Na uwagę zasługują niespotykane dotychczas osobne ustawy dla kobiet należących do tego bractwa. Według tych ustaw miały mieć one osobne zebrania, wybory, własne księgi administracyjne i inwentarzowe oraz cały szereg funkcji odnoszących się do utrzymania porządku w kaplicy, do zbiórek jałmużny, do nawiedzania chorych itp.⁵⁹ W ogólnej charakterystyce zagadnienia statutów należy stwierdzić, że o ustawodawstwie bractwa krakowskiego sprzed XVII w. nie można wiele

⁵⁴ APK, Dok. perg., nr 52.

APK, Księga Archiconfraterniej, 1674, k. 62.

⁵⁶ Jacek Duracz, *Pobudka do Bractwa i Confraterniej Szkaplerza św.*, Kraków 1910, s. 39—67.

⁵⁷ X. Przemysław Domiechowski, cysters, autor drugiej części *Skarbu Karmelitańskiego* (Cypriana a S. Maria) wyd. Kraków 1650, s. 251—299, dosłownie przytacza J. Duracza. W wielu wypadkach cytuje współczesnych sobie autorów zagranicznych jak: X. Lesana (1640), o. Tomasza (1643), o. Szymona od S. Ducha (1645) i Stratiusa. Być może, iż od nich przejął te dodatki. Uwaga: ze względu na podwójne autorstwo, w dalszym cytowaniu występować będzie tylko „Skarb Karmelitański”.

⁵⁸ APK, Księga Archiconfraterniej... Oficjalistów, 1674, k. 3—5 i Oficjałek, 1681, k. 3'. Dalszą akomodację tych ustaw obserwuje się w ich nowym wydaniu przez K. Strzałkowskiego w r. 1762; APK, Księga Archiconfraterniej, zaczęta w r. 1674, k. 79—81'.

⁵⁹ APK, Księga Archiconfraterniej, 1681, k. 3'. Poza tymi przepisami nie zachowały się żadne ślady odrębnej ich działalności.

powiedzieć z powodu braku bezpośrednich źródeł. Po klęskach doznanych w XVI w. stowarzyszenie to szybko się odrodziło dzięki konstytucji Klemensa VIII i specjalnym uprawnieniom, jakie posiadały władze zakonne w Polsce od generała Zakonu. One to mogły erygować, ustanawiać, fundować i odnawiać bractwo Szkaplerza św. przy wszystkich kościołach w prowincji polskiej⁶⁰. Ustawodawstwo to ulegało w ciągu całego XVII w. pewnym przemianom. Chociaż znać na nim wpływy ustawodawstwa innych stowarzyszeń religijnych⁶¹, niemniej jednak zachowało swoje właściwe odrębności⁶².

b) Organizacja. Bractwo przy kościele na Piasku w Krakowie poznajemy od strony organizacyjnej w okresie, kiedy krystalizowało ono swoje istnienie jako korporacja. Wiadomo, że erekcja, podstawowy program i metoda jego prac uzależnione były od Rzymu, od generała lub jego delegata⁶³. Sprawy zaś administracyjne oraz stosowanie programu i metody do warunków lokalnych podlegały kompetencji przełożonych prowincji. Dla administracji bractwa krakowskiego, dźwigającego się do życia po pożarze i herezji, ogromne zasługi położyli wspomniani przełożeni zakonni w Polsce. Na podstawie pełnomocnictw otrzymanych z Rzymu, zajęli się oni stroną normatywną i organizacyjną bractwa, dzięki czemu nastąpił bardzo szybki rozwój i wspomniały rozkwit tej społeczności. Jak wynika ze wspomnianego przywileju W Drużyny (1608), każdorazowy przeor konwentu krakowskiego miał całkowitą pieczę nad bractwem. Oprócz przeora bezpośrednim kierownikiem ze strony Zakonu był jeden z ojców, wybrany na kapitule prowincjalnej lub konwentualnej, nazwany prezydentem⁶⁴. Wizytacji dokonywał prowincjał⁶⁵. Poza Zakonem bractwo mogło mieć swoich protektorów i protektorki, do których należały bądź to osoby duchowne, bądź świeckie, zajmujące niekiedy wysokie stanowiska w hierarchii społecznej⁶⁶.

W organizacji samorządowej należy uwzględnić zasadnicze rozróżnienie na dwojakiego rodzaju członków bractwa, a mianowicie: tych, którzy należą do bractwa w szeroko pojętej organizacji oraz tych, którzy stają się członkami bractwa ściśle organizacyjnego⁶⁷. Ci ostatni

⁶⁰ APK, Dok. perg. Nr 27, z r. 1669.

⁶¹ „Jeżeli zaś insze ustawy, któregokolwiek bractwa mogą temu (ulepszonemu) służyć, wszak wolno będzie braciej je przyjąć na schadzках”. Skarb Karmelitański, s. 279. Por. *Bull. Carm.*, II, 612; S. Chodyński twierdzi, że nazwy urzędników Bractwa Szkaplerznego oparte są na wzorze Bractwa Męki Pańskiej. *Bractwo*, W: *Encyklopedia kościelna Nowodworskiego*, t. II, s. 551. Autor jednak nie podaje źródła, z którego tę wzmiankę zaczerpnął.

⁶² APK, Księga Archiconfraterniej, 1674, k. 5'—8'

⁶³ *Bull. Carm.*, II, 326—330, 351 n. 357 n.; F. Beringer — A. Steiner, op. cit., t. II, s. 192; Skarb Karmelitański, s. 132—136.

⁶⁴ APK, Dok. perg., nr 52.

⁶⁵ APK, Księga Archiconfraterniej, 1674, k. 13' i 1681, k. 5—5'

⁶⁶ Tamże, 1674, k. 2—3 i 1681, k. 2'.

⁶⁷ J. Duracz, op. cit., s. 48.

posiadają swój zarząd dzielący się na urzędy: wyższe, odnoszące się do kierownictwa społecznością i niższe, potrzebne dla rozmaitych czynności i posług. Do wyższych należały urzędy: przeora, podprzeora, ośmiu rektorów⁶⁸, podskarbiego, pisarza, zakrystiana⁶⁹; do niższych — dwóch prokuratorów, trzech prowizorów, dwóch chorążych wraz z czterema ich pomocnikami, dwóch jałmużników, sześciu marszałków, czterech do noszenia obrazów, dwóch sług i dwóch infirmarzy⁷⁰. Podobne urzędy miały również kobiety należące do tejże społeczności. Spośród pań starszych, tzw. oficjałek, wybierano przeoryszę, podprzeoryszę, podskarbinę, zakrystiankę i osoby do nawiedzania chorych⁷¹. Kandydatom rekrutującym się spośród własnych członków, stawiano wysokie wymagania. Winna ich cechować: bogobojuć, gorliwość, pilność i podatność na natchnienia Ducha św., dystans w stosunku do przyjemności światowych, rozwaga, mądrość i sprawiedliwość, duże przywiązanie do bractwa i żarliwość w służbie Matki Najśw., charakter pojednawczy i umiejętność godzenia innych, świętobliwość życia oraz zdolność do dokonywania wielkich dzieł⁷². Urzędy powyższe zarówno dla członków (braci), jak i dla członkiń (siostr) bractwa przysługiwały w XVII w. tylko na jeden rok. Zasadniczo wybory dla braci odbywały się na zebraniach zwanych elekcjami dnia 16 lipca w uroczystość M. B. Szkaplerznej, a dla sióstr dnia 8 grudnia, w święto M. B. Niepokalanie Poczętej. Liczba upoważnionych do wybierania, zwanych konwersami, wynosiła zasadniczo 82 osoby⁷³. W dniu wyborów wszyscy członkowie bractwa zbierali się w kościele, uroczyście w kapach brackich⁷⁴, przystępowali do spowiedzi i Komunii św. Po mszy o Duchu św. i kazaniu, wyborcy przechodzili procesjonalnie z krzyżem, świecami i śpiewem *Veni Creator* do wyznaczonego na wybory miejsca⁷⁵. Pozostali członkowie oczekiwali

⁶⁸ Duracz podaje siedmiu konsyliarzów, z których mają być wybrani „dwaj Arbitrii albo iednacze” (*Pobudka do Bractwa*, s. 46).

⁶⁹ W Dok. perg., nr 52, art. 4 (APK) jest wymieniony urząd podzakrystiana. Nazwy tej widocznie użyto dla odróżnienia od kapłana (art. 3), który był przeznaczony do celebry i kantorstwa w oficjach brackich.

⁷⁰ J. Duracz, op. cit., s. 46.

⁷¹ APK, Księga Archiconfraterniej, 1681, s. 3.

⁷² J. Duracz, op. cit., s. 44 n.

⁷³ Z przyczyn słusznych wystarczyła liczba 40 a nawet 25. Według J. Duracza liczba wyborców 82 miała być „na kształt pacierzy, które w zakonie naszym mówią ci, co nie umieją czytać” (*Pobudka*, s. 61). Księga Archiconfraterniej 1674, k. 3' wylicza 73 elektorów.

⁷⁴ Kapy były zazwyczaj z płótna prostego i grubego, szaro farbowane. Niektórzy mieli „szajowe” (cienka materia włoska) i „szkatowe”. APK, Incipit percepta, k. 45, 168.

⁷⁵ Na początku XVII w. w konwencie krakowskim bractwo miało pomieszczenie ogrzewalne zwane Hypocaustum APK, Dok. perg., nr 52, art. 16; od połowy XVII w. miało ono już własną kaplicę. W niej a także w refektarzu odbywały się elekcje. APK, Księga Archiconfraterniej, 1674, k. 3.

w kościele na wyniki wyborów. Przy wyborach byli także obecni: przeor konwentu, prezydent, często także goście, jak biskup i radni miejscy. Przebieg wyborów polegał na tym, że dotychczasowi przełożeni składali swoje urzędy, następowała ekshortacja kaznodziei lub prezydenta na temat elekcji i przystępowano do wyboru nowych władz przez głosowanie na prawach większości głosów. Wyniki protokołowano. Wybory kończyły się przejściem z powrotem do kościoła, odśpiewaniem *Te Deum* i błogosławieństwem Najśw. Sakramentem ⁷⁶. Nowy zarząd miał czuwać w ciągu roku, aby organizacja bractwa sprawnie działała. Akta wizytacji kurii krakowskiej z pierwszej połowy XVIII w. stwierdzają, że w minionym stuleciu funkcjonowanie organizacji bractwa Szkaplerza św. w Krakowie na Piasku było prawidłowe, tak w sprawach duchowych jak i administracyjnych ⁷⁷. Świadectwem takiej oceny są również regularnie i porządnie prowadzone księgi tego bractwa.

c) Prawa i obowiązki członków. Bractwo upoważnia swoich członków do korzystania z jego praw, a równocześnie wkłada na nich pewne obowiązki. Prawa i obowiązki w bractwie szkaplerznym łączą się ściśle z jego przywilejami i odpustami otrzymanymi od Stolicy Apostolskiej. Wszyscy członkowie zobowiązani są do: 1. przyjęcia Szkaplerza św. od upoważnionego kapłana, 2. noszenia stale na sobie szkaplerza ⁷⁸, 3. wpisania się do księgi brackiej, 4. zachowania czystości według stanu, 5. codziennego odmawiania pacierzy o N. M. Pannie (tj. *officium parvum*) albo godziniek karmelitańskich, dla nie umiejących zaś czytać odmówienie koronki o N. M. Pannie (tj. 25 Ojczy Nasz i Zdrowaś Maria na jutrznię, siedem na laudes, po siedem na resztę godzin, piętnaście na nieszpory i siedem na kompletę) lub przynajmniej siedem pacierzy codziennie na pamiątkę siedmiu radości Najśw. Panny ⁷⁹, 6. zachowania postów kościelnych i dodatkowej abstynencji od pokarmów mięsnych we środy i soboty ⁸⁰. Według statutów z początku XVII w. wszyscy członkowie bractwa krakowskiego, a szczególnie ci, którzy sprawowali w nim jakieś urzędy, zobowiązani byli do brania udziału w różnych praktykach religijnych, między innymi w mszach św. i w procesjach z Najśw. Sakramentem w każdą drugą niedzielę miesiąca oraz w mszach żałobnych w poniedziałki po tych niedzielach i w pogrzebach członków bractwa ⁸¹. O wiele

⁷⁶ APK, Dok. perg., nr 52, art. 5.

⁷⁷ Arch. Kurii Metrop. w Krakowie, A. Visit., t. 28 (1748) s. 726—728.

⁷⁸ Chodzi o noszenie małego szkaplerza, z dwóch kawałków sukna brunatnego, znanego już w XVI w. Por. F. Beringer — A. Steiner, op. cit., s. 188; B. Zimmerman, *Monumenta Historica Carmelitana*, Lirinae 1907, s. 323 n.

⁷⁹ Zobowiązanie 1—3 punktu wynika z przywileju otrzymania szkaplerza, natomiast 4—6 z przywileju sobotniego.

⁸⁰ J. Duracz, op. cit., s. 49.

⁸¹ APK, Dok. perg., nr 52, art. 6—14; *Skarb Karmelitański*, s. 229—234.

więcej obowiązków spoczywało na tzw. oficjalistach⁸². Do pana przeora należały: 1. decyzje w rozmaitych sprawach, poważnych — w porozumieniu z przeorem, w małych — podejmowane samemu z konsyliarzami i promotorem, 2. ogłaszanie posiedzeń brackich i dopilnowanie obecności urzędników, 3. czuwanie nad wypełnianiem wszystkich obowiązków, 4. troska o uczciwość członków i ich szacunek dla przeora, 5. upoważnienie do powoływania i odwoływania urzędników, 6. prawo do posiadania jednego klucza od skarbcza brackiego i kontroli nad podskarbis i wreszcie 7. obowiązek przypominania kaznodziei o zachęcaniu do bractwa⁸³. W drugiej połowie XVII w. przeor miał prawo posiadania pieczęci brackiej, kontroli ksiąg inwentaryzacyjnych, wizytacji dóbr ruchomych i nieruchomości itp.⁸⁴ Podprzeor w roli zastępczej cieszył się pełnymi uprawnieniami przeora. W zasadzie pomagał przeorowi w różnych sprawach brackich. Ponadto troszczył się o spowiednika dla członków wyznaczonego przez kapitułę prowincjalną lub konwentualną. Posiadał drugi klucz od skarbcza, przeprowadzał razem z przeorem wizytację roczną i pilnował ogólnego porządku w bractwie⁸⁵. Konsyliarze podczas nieobecności przeora i podprzeora mieli prawo ich zastępować, jednak wszelkie decyzje musieli uzgadniać z władzami klasztoru. Szczególnym ich zadaniem była troska o dotacje na rzecz bractwa⁸⁶. Wszelkie nieporozumienia i różnice zdań wśród członków łagodzili i rozstrzygali arbitrzy, którzy mieli się odznaczać spokojem, opanowaniem i dużym wyrobieniem duchowym⁸⁷. Obowiązkiem podskarbiego była obecność na posiedzeniach, zbieranie wszelkiej jałmużny, sporządzanie rachunków dla zarządu oraz troska o świece do mszy brackich i o aparaty do brackiego ołtarza lub kaplicy⁸⁸. Bardzo odpowiedzialny był urząd pisarza. Musiał on składać przysięgę wierności, że będzie pisał zgodnie z prawdą. Troszczył się o wszystkie księgi brackie, czuwając nad tym, aby były spisane porządnie. Prowadził dwie księgi: w jednej wpisywał „ceroграфы”, kwity, legaty, testamenty i doroczne dochody, w drugiej postanowienia posiedzeń miesięcznych. W wypadku jego nieobecności zastępował go jeden z konsyliarzów, przekazując mu potem protokoły⁸⁹.

Na urzędnikach niższych spoczywały również liczne obowiązki. I tak zakrystian troszczył się o sprzęty dotyczące kościoła, o ład i porządek w kościele, o przygotowanie do uroczystości, ozdabianie ołtarzy, przygotowanie stołu do udzielania Komunii św. w domu chorego,

---

⁸² Pomija się tu obowiązki władz zakonnych, które musiały się troszczyć o całość organizacji Bractwa.

⁸³ J. Duracz, op. cit., s. 51—53.

⁸⁴ *Skarb Karmelitański*, s. 258 n.

⁸⁵ J. Duracz, op. cit., s. 53 n.; *Skarb Karmelitański*, s. 258.

⁸⁶ J. Duracz, op. cit., s. 54.

⁸⁷ Tamże, s. 55.

⁸⁸ Tamże.

⁸⁹ Tamże, s. 65.

spisywanie na kartkach mszy św. i dopilnowanie, aby one były odprawione. Prócz tego miał się wykazać sporządzeniem inwentarza rzeczy kościelnych (w dwóch egzemplarzach, jednym dla siebie, drugim do przechowania w skrzyni brackiej), jałmużny zaś otrzymane miał przekazywać podskarbiemu⁹⁰. Funkcje prokuratorów ołtarza podobne były do obowiązków zakrystiana. Poza tym opiekowali się oni kapami brackimi i mieli pewną kontrolę nad zakrystianem. Prowizorzy spraw świeckich w liczbie trzech załatwiali wszystkie sprawy brackie na zewnątrz, przychodzili też z pomocą braciom w różnych sprawach sądowych. Motywem tego miało być zbieranie zasług przed Bogiem i Maryją oraz miłość braterska. Kandydaci musieli posiadać znajomość praw cywilnych i kościelnych oraz cieszyć się poważaniem wśród ludzi. Dalsi urzędnicy, chorążowie i ich pomocnicy opiekowali się krzyżem, chorągwiami i laskami brackimi oraz nosili je na procesjach⁹¹. Dwóch jałmużników ubranych w kapy, miało obowiązek zbierania jałmużny dla bractwa przed drzwiami kościelnymi. Za porządek na procesjach było odpowiedzialnych sześciu marszałków, którzy przy pomocy lasek marszałkowskich mieli torować drogę wśród ciżby. Używano do tego również dzwonka⁹². Słudzy braccy mieli pełnić obowiązek posłańców zawiadamiających o zebraniach, procesjach, śmierci kogoś z członków itp. W czasie obrad mieli być do dyspozycji przy wejściu do sali. Za posługi otrzymywali wynagrodzenie. W końcu dwaj infirmarze troszczyli się o chorych niosąc im wszelką pomoc⁹³.

d) Przywileje, łaski i odpusty. Najważniejsze przywileje, jakimi cieszą się członkowie bractwa są: 1. wspomniany już przywilej dobrej śmierci i 2. przywilej sobotni streszczający się w obietnicy rychłego wybawienia z czyśćca⁹⁴. Te przywileje otrzymały aprobatę i potwierdzenie Klemensa VII (w r. 1530)⁹⁵, Pawła III (1549)⁹⁶, Pawła IV (1556)⁹⁷, Piusa V (1566)⁹⁸, Grzegorza XIII (1577)⁹⁹. W odpowiedzi na zarzuty skierowane przeciwko tym przywilejom S. Rzymska i Powszechna Inkwizycja za panowania Pawła V wydała dekret dnia 20 I 1613 r., w którym między innymi orzekła: „Braciom Zakonu Najśw. M. Panny pozwalamy głosić, a pobożni wierni mogą wierzyć w to, co się tyczy pomocy, jaką otrzymują dusze zmarłych członków bractwa M. Bożej z Góry Karmelu, a mianowicie: N. M. Panna wspomóż swymi modlitwami, zasługami dusze zmarłych członków bractwa,

⁹⁰ Tamże, s. 57; *Skarb Karmelitański*, s. 262 n.

⁹¹ J. Duracz, op. cit., s. 58 n.

⁹² Tamże, s. 60.

⁹³ Tamże, s. 60 n.

⁹⁴ *Bull. Carm.* I, 61—63; F. Beringer — A. Steiner, op. cit., t. II, s. 188 n.

⁹⁵ *Bull. Carm.* II, s. 47—50.

⁹⁶ Tamże, s. 99.

⁹⁷ Tamże, s. 107 n.

⁹⁸ Tamże, s. 141—143.

⁹⁹ Tamże, s. 194—197

szczególnie w dzień sobotni, jeśli te dusze zeszyły z tego świata w stanie łaski, nosiły szkaplerz, odmawiały pacierze o M. Boskiej lub wstrzymywały się od mięsa w środy i soboty”¹⁰⁰. Oprócz tych dwóch zasadniczych przywilejów bractwo otrzymywało od Stolicy Apostolskiej bardzo dużo rozmaitych łask i odpustów tak zupełnych jak i cząstkowych przywiązanych do rozmaitych świąt brackich i praktyk religijnych¹⁰¹. Członkowie bractwa cieszyli się również przywilejem uczestniczenia we wszystkich dobrach duchowych całego zakonu karmelitańskiego, a mianowicie: modlitw, jałmużny, postów, mszy św., godzin kapłańskich, dyscypliny, pielgrzymek itp.¹⁰² Każda msza bracka za zmarłych cieszyła się prawem ołtarza uprzywilejowanego. Nadto spowiednik bracki mógł udzielić członkom abszolucji generalnej z odpustem zupełnym na godzinę śmierci¹⁰³ i rozgrzeszyć od wszystkich grzechów tak co do winy jak i kary w życiu i drugi raz przy śmierci¹⁰⁴. Przywilejem była również możliwość słuchania mszy św. nawet w kościołach objętych interdyktem, to samo dotyczyło Komunii św., a w czasie interdaktu umarli mogli być pochowani według normalnego obyczaju¹⁰⁵. Do tego wszystkiego dochodziła jeszcze tzw. komunikacja przywilejów innych zakonów¹⁰⁶.

Bractwo krakowskie na początku XVII w. przywileje te znało i korzystało z nich¹⁰⁷, a księga bractwa z XVIII w. na samym początku wylicza szczególne przywileje dla bractwa krakowskiego, które po większej części były cytowane albo są tylko powtórzeniem ogólnych brackich przywilejów i odpustów¹⁰⁸.

¹⁰⁰ F. Beringer — A. Steiner, op. cit., t. II, s. 190 n. Po tym dekrete generałowie zakonu rezerwowali sobie prawo „imprimatur” na książki o tematyce Szkaplerza. Wydano także instrukcje przestrzegające przed upraszczaniem i przejawianiem przywilejów szkaplerznych. *Speculum Carmelitanum*, Antverpiae 1680, t. I, s. 514.

¹⁰¹ Literatura szczegółowa o przywilejach i odpustach: „*Analecta Ord. Carm.*”, I (1909) 83; L. Wojtovius, *Sumariusz Starodawnych darów B. i odpustów Zakonu i Bractwa*, Poznań 1604, k. 18—28.

¹⁰² L. Wojtovius, op. cit., k. 19’ n.

¹⁰³ „*Anal. Ord. Carm.*”, I (1909) 84.

¹⁰⁴ L. Wojtovius, op. cit., k. 18’—19’

¹⁰⁵ Tamże, k. 19—19’

¹⁰⁶ *Bull. Carm.*, II, s. 194—197; B. Hoitius, *Postanowienia Starożytnego Zakonu...*, Poznań 1622, k. 29—32.

¹⁰⁷ Zdaniem L. Wojtoviusa przywileje te i odpusty w wiekach poprzednich w Polsce były mało znane, bo pisane w jęz. łac. albo do Polski nie docierały, albo jak twierdzi „za oziębłością i niedbalstwem tłumaczy na język polski dla pospolitego człowieka przekładane nie bywają”. L. Wojtovius, op. cit., k. 3.

¹⁰⁸ APK, *Liber Inscriptionis...* Archiconfraternitas Sacratissimi Scapularis, 1763, fol. 1.

PODSTAWY GOSPODARCZO-SPOŁECZNE BRACTWA SZKAPLERZA ŚW.
W KRAKOWIE

a) Fundacje. Nie znamy dochodów bractwa piaskowego w początkach jego istnienia¹⁰⁹. Na początku XVII w. bractwo to zreorganizowane staje się korporacją zwartą, żywotną i prężną. Materialną jego podstawę stanowią w tym okresie dość częste darowizny w formie fundacji, zapisów, testamentów i tzw. wyderkafów¹¹⁰. Począwszy od r. 1607 akta jurydyk krakowskich i odpisy w późniejszych księgach brackich przekazały cały szereg nazwisk osób pochodzących z mieszczaństwa krakowskiego, które były fundatorami dóbr tego bractwa. Do nich należą: Piotr Jaxa (1607 r.) 49 złp., 2 gr¹¹¹, Andrzej Koziel, ogrodnik z Nowej Wsi (1610) na swoich dobrach 100 złp. „czasy wiecznymi na Widerkaff” z czynszem rocznym 6 złp.¹¹², Urszula Zgorczyńska, zakonnica od św. Ducha (1617) darowała 50 złp. na dobrach po zmarłych rodzicach¹¹³, Stanisław i Zofia Negowicz (1624) 6 florenów z sumy 100 flor. zabezpieczonych na domu i ogrodzie przy ul. Krowodrzy¹¹⁴. Podobne zapisy w tym czasie robili Łukasz Czarnecki¹¹⁵, Barbara Chmurzanka¹¹⁶, Małgorzata Zielińska¹¹⁷, Andrzej Domawoy (Gapik)¹¹⁸ i inni. Te fundacje w formie pieniężnej lub innej, jak ogrody, zagony, jatki rzeźnicze, nie zawsze były darmowe. Ciężyły niekiedy na bractwie pewne zobowiązania. Tak np. Ewa Kurzbierzanka w testamencie zapisała bractwu pięć i pół zagona z obowiązkiem odprawienia w każdym miesiącu jednej mszy św. za jej duszę przy ołtarzu N. Panny w kaplicy brackiej¹¹⁹. Podobnie postępują fundato-

¹⁰⁹ Wzmianka jakby Bractwo przy kościele piaskowym miało w roku 1440 swój kram (W. Włodarczyk, op. cit., s. 45) jest niepewna. Por. WAPKr. rkps 3330.

¹¹⁰ „Widerkaff” dotyczy kupna renty. Renta — to prawo do stałego poboru pewnej kwoty pieniężnej lub pewnego świadczenia w naturze z nieruchomości. A. Janowicz, *Kupno renty, Studium historyczno-prawne*, Lwów 1883, s. 25. Jeżeli dłużnik rentowy zastrzega sobie prawo odkupu ustanowionej renty — nazywano taką umowę „na wyderkaf” (*auf Wiederkauf*). Z. Pazdro, *Lichwa w świetle ustawodawstwa synodalnego polskiego w wiekach średnich*, Lwów 1902, s. 12.

¹¹¹ WAPKr., Akta Jurydyk Krakowskich (Garbarzy) /Jur/ 147, s. 222.

¹¹² WAPKr., Jur. 165, s. 209; Liber Inscriptionum... Archiconfraternitatis B. M. V. in Arenis per extractum 1763, s. 1, s. 11.

¹¹³ APK, Liber Inscr. p. extr., s. 1, 8 i 11; WAP Kr. Jur., 151, s. 863 n.

¹¹⁴ APK, Liber Censistarum Archiconfraternitatis S. Scapularis B. V. M. in Arenis, 1763, k. 19, APK, Liber Inscr. p. extr., s. 4—5.

¹¹⁵ APK, Liber Inscr. p. extr., s. 5—7.

¹¹⁶ Tamże, s. 12 n.

¹¹⁷ APK, Liber Censist., k. 30.

¹¹⁸ APK, Liber Inscr. p. extr., s. 14 n; APK, Liber Censist., k. 14.

¹¹⁹ APK, Liber Inscr. p. extr., s. 16—18; APK, Liber obligationum perpetuorum Archiconfraternitatis B. V. M. in Arenis. 1763, fol. 3.

rowie: Jan Kurek, ogrodnik z Nowej Wsi ¹²⁰, Jan Wągrowicz i inni ¹²¹. W czasie okupacji szwedzkiej czynsze z fundacji nieco się zmniejszyły. W pewnych wypadkach trzeba było interwencji sądu z powodu niepłacenia czynszu ¹²². Te fundacje, których w w. XVII było stosunkowo dużo, uległy z biegiem czasu pewnym zmianom, a to wskutek przechodzenia majątków z rąk do rąk oraz z powodu zmiany warunków społeczno-gospodarczych. Niektóre jednak kontrakty dotacyjne przetrwały jeszcze cały w. XVIII.

b) Dochody poza fundacjami. Wydaje się, że dochody bractwa z własnych dóbr, które posiadało i otrzymywało przez kontrakty oraz przez sumy pieniężne z testamentów lub zapisów obciążających, stanowiły pewną stałą podstawę jego istnienia i utrzymania. Faktycznie w ciągu XVII w., pomimo niespokojnych czasów i przerw w normalnym jego funkcjonowaniu, dochody te jednak były notowane w księgach brackich ¹²³. Niezależnie od powyższych dochodów miało bractwo jeszcze inne źródła zdobywania funduszy związanych ze swoją działalnością. Jednym z tych źródeł była jałmużna, zbierana przez jałmużników zwanych „proszakami” bądź to przy drzwiach kościoła lub kaplicy, bądź przed innymi kościołami w Krakowie albo nawet w innych miejscowościach, jak np. Częstochowa ¹²⁴. Każdy z nich przynosił jednorazowo dochodu od kilku do kilkunastu florenów. Stosunkowo małe, ale regularne dochody pochodziły z tzw. ofert z okazji nabożeństw brackich: w soboty, niedziele i poniedziałki. Wynosiły one jednorazowo od kilku groszy do kilku florenów. Nieco większe dochody pochodziły ze skrzynek znajdujących się w kaplicy brackiej na stole, lub przy kracie i przy balaskach. Dość duże kwoty, bo kilkaset florenów rocznie, otrzymywało bractwo z ofert przy wpisywaniu do szkaplerza i za same szkaplerze ¹²⁵. Nieregularne dochody pochodziły z rozmaitych okazji, np. za uczestniczenie w pogrzebach lub z jednorazowych ofiar dobrodziejów lub samych członków, i były przeznaczane na różne potrzeby bractwa ¹²⁶. Ofiarność dobrodziejów, a szczególnie społeczeństwa krakowskiego zwiększała się z okazji wyjątkowych okoliczności i potrzeb. Obserwuje się wzmożoną ofiarność, kiedy rozpoczęto budowę kaplicy brackiej w pierwszej połowie XVII w., a potem po napadzie szwedzkim, przy powtórnym budowaniu drewnianej i murowanej kaplicy ¹²⁷.

¹²⁰ APK, Liber Inscr. p. extr., s. 19—22; Liber Censist., k. 9 i 28.

¹²¹ WAPKr, Akta Gmin przyłączonych do Krakowa (Nowa Wieś) IV — 3, s. 55—57; APK, Liber Censist., k. 8.

¹²² APK, Liber Inscr. p. extr., s. 30 n.; WAPKr., Jur., 154, s. 573; 155, s. 39—43.

¹²³ Por. dochody w Incipit percepta, 1643 (APK).

¹²⁴ Bractwo upoważniało proszaka do zbiórek specjalnym listem, APK, Incipit percepta, k. 54', 57, 67', 77'.

¹²⁵ Od 250 do 500 flor. rocznie za szkaplerze. APK, Incipit percepta, k. 79—88'.

¹²⁶ APK, Incipit percepta, k. 59', 71, 75'.

¹²⁷ W przeciągu kilku lat zebrano parę tysięcy florenów na pokrycie

c) Inwentarz. W r. 1648 bractwo miało już własną kaplicę i zakrystię. Był to niejako kościół przy kościele. Kaplica wówczas hojnie wyposażona w sprzęt kościelny posiadała 4 antepedia, 2 ołtarze, 16 różnych obrazów, 12 kielichów (6 złotych, reszta pozłacane lub srebrne), cały sprzęt kościelny potrzebny do odprawiania mszy św. i nabożeństw (3 ornaty, kilkanaście kap, alby, ampułki itp.), bardzo dużo rozmaitych wotów w postaci tabliczek, łańcuszków, pereł i koralu, poza tym 3 relikwiarze, wieczna lampa, krzyże (pasje) na procesje, laski marszałkowskie, 5 chorągwi, herby, szkaplerze i przykrycia na ołtarze¹²⁸. Po najeździe szwedzkim inwentarz bracki bardzo zeszczupłał, ale z biegiem czasu uzupełniono braki¹²⁹.

d) Rekrutacja członków. Już samo uposażenie bractwa wskazuje na to, jacy ludzie byli zainteresowani tą społecznością. W skład organizacyjny bractwa wchodziłi ludzie bardzo zróżnicowani pod względem warstw społecznych. W okresie od 1600 do 1650 r. ogólnie biorąc wpisanych do bractwa było 52.826 osób, w tym 1.094 duchownych, 20.492 mężczyzn świeckich i 31.240 kobiet. Od 1651 do 1700 r. liczba członków jeszcze się zwiększyła, wynosiła ogólnie 88.185 osób (około 200 duchownych, 40.780 mężczyzn i 47.200 kobiet). W ogólnej sumie bractwo liczyło w XVII w. około 141.000 członków¹³⁰. Jest to liczba jak na ówczesne czasy bardzo duża, skoro w tym samym czasie szczytowa liczba mieszkańców Krakowa wynosiła 19.800¹³¹. Księgi wpisowe wskazują na fakt przynależności do tej społeczności ludzi z różnych warstw społecznych i z różnych części Polski. Dla orientacji i przykładowo można wymienić Henryka Firleja biskupa płockiego, potem arcybiskupa gnieźnieńskiego i referendarza królewskiego¹³², Klaudiusza Ratignonus, nuncjusza apostolskiego przy dworze Zygmunta III, księży przy katedrze wawelskiej i przy kościele NMP na Rynku, kościoła św. Jadwigi, św. Anny, św. Floriana, profesorów uniwersytetu krakowskiego, przełożonych i podwładnych zakonów: franciszkanów, augustianów, benedyktynów, kanoników regularnych, paulinów, cystersów, duchaczów, karmelitów i innych. Wymieniani są także duchowni z Poznania, Gniezna, Warszawy, Przemyśla, Radowia, Oświęcimia, Tarnowa i innych miast. Spośród świeckich między

kosztów związanych z pierwszą budową kaplicy. APK, Incipit percepta, k. 3—6', k. 16 i 31.

¹²⁸ Fundatorzy poszczególnych rzeczy są wymienieni w Incipit percepta, k. 19—30.

¹²⁹ APK, Incipit percepta, k. 36—40.

¹³⁰ APK, Cathalogus Receptorum incipiendo Cracoviae: ab anno Dei 1600; Cathalogus Receptorum... ab anno Dei 1664.

¹³¹ Wykaz zaludnienia Krakowa, opracowany przez M. Friedberga i St. Pańków. Wystawy: „Ziemia Krakowska”, 1951 i „Odrodzenie”, 1953; por. J. Pachonński, *Zmierzch sławetnych. Z Życia mieszczan w Krakowie z XVII i XVIII w.*, Kraków 1956, s. 391; J. Bieniarzówna, *Z dawnego Krakowa. Szkice i obrazki z XVIII w.*, Kraków 1957, s. 9.

¹³² APK, Cathalogus Receptorum, 1600, k. 1.

innymi należeli książęta i hrabiowie np. kilku Krcyzińskich, Jan Brzeski, St. Lubomirski z Wiśnicza i dużo z pochodzenia szlacheckiego. Przy większej liczbie członków nie notowano pochodzenia. Należy przypuszczać, że byli to mieszczenie i ludność wiejska. Wśród protektorów bractwa byli biskupi ordynariusze i sufragani krakowscy, królowie polscy i wojewodowie krakowscy. Stałymi doradcami zaś byli radcy krakowscy¹³³. Zarząd bractwa spoczywał w tym czasie przeważnie w rękach bogatych mieszczan, rajców i kupców, jak: M. Modzelowski (senior 1618), A. Wąsowski (1624), S. Podleski (1626), M. Pieszchoł (1634 i 1643), W. Stabowicz (1645), J. Wągrowicz (1649), A. Roszkowicz (przeorem 1663—1668), M. Kącki (1669—1674), M. Królik (1677—1678), P. Popiołek (1679), W. Sarysz (1680—1682), M. Koziarowicz (1684—1688) i inni¹³⁴.

Tak więc w rekrutacji członków zaznacza się z jednej strony ścisła łączność z założeniami bractwa, umożliwiającymi łączenie w swoich szeregach wszystkich warstw społecznych celem osiągnięcia dóbr duchowych, z drugiej zaś strony, dostosowanie do okoliczności i miejsca, w których ta społeczność występowała.

¹³³ APK, Księga Archiconfraterniej, 1674, k. 2', 9, 12.

¹³⁴ APK, Incipit percepta, pod różnymi datami.